December to December
Raja Naik

डिसेंबर ते डिसेंबर

'बायजा' कथास्पर्धेतील ही तिसऱ्या क्रमांकाची कथा. बेकारीने ग्रासलेल्या तरुणाच्या अवतीभोवतीची माणसे, परिस्थिती याचे केलेले चित्रण म्हणजे ही कथा. आज अनेक कुटुंबांची कशी फरफट होत आहे याचे हे एक दर्शन.]

३१ डिसेंबर १९७६ ची रात्र व १ जानेवारी १९७७ ची पहाट

रात्र विमुक्त आहे. हिवाळा सगळीकडे सूर भरून पसरून राहिलाय. शास्त्री रोडवरच्या कलर कंपनीच्या वॉचमनने लोखंडी घंटेवर टोले द्यायची मी वाट बघतोय. आज एकोणिसशे शहात्तर सालची डिसेंबरची अखेरची रात्र, शहरातून निघून जातेय. शहर तिला अखेरचा निरोप देण्यास अजूनपर्यंत जागे आहे काय ह्याचा मी अंदाज घेतोय. एकोणिसाव्या शंभरीनंतर आपल्या सत्याहत्तराव्या वाढदिवसासाठी शहर सजून आहे. सुस्नात आहे. घंटेच्या पहिल्या टोल्यासाठी मी आतुर झालोय. शहराच्या आत्म्याला कात टाकताना काय भास होताहेत ? शहराला कोणत्या वेदना होताहेत हे जाणून घेतोय. प्रसूती वेदनेने तडफडणाऱ्या स्त्रीसारखी रात्र शहरभर कण्हतेय.

आणि अखेर कलर कंपनीच्या वॉचमनने नियमितपणे लोखंडी घंटेवर पहिला टोला दिलाय. रात्रीचे बरोबर बारा वाजलेत. घड्याळाच्या काट्यावरून शहराच्या जन्मदिवसाची नांदी काळोखाच्या काळजापर्यंत निनादत जातेय. प्रत्येक टोल्याबरोबर उठणारी आंदोलने काळोखाच्या लाटांसहित माझ्या मेंदूवर कोसळताहेत. मेंदूची कंपने हिंदकळू लागलीत. मनाच्या मूर्त जाणिवा अलगद टिपून घेतायत ती. शहरभर ॲटमबॉम्बचे आवाज निघू लागलेत. मी फुलून निघालोय. नव्या वर्षाचे स्वागत करीत सताड डोळे उघडे ठेवून कसलं तरी क्रांतिगीत आठवतोय. आणि अचानक शहर पिसाळलं. टेकडीवरच्या झोपडीतून कुणीतरी आर्त रडतय. स्त्री-पुरुषांच्या रडण्याचे कल्लोळ. एखाद्या अट्टल शिकाऱ्याने घरी परतताना सहज म्हणून टिपलेल्या शिकारी सारखी, शिकार शहात्तरच्या काळ शिकाऱ्याने साधलेली होती. मन आक्रंदून उठलं. नव्या वर्षासाठी कोणते स्वागतपर हास्य करू ह्याचा आता मी विचार करू लागलो.

प्रशांत चांदणे पडलंय. मी निर्विकारपणे खुर्चीत बसलोय. सालाच्या नव्या वाढदिवशी एक डायरी अलगद मिटून ठेवणार आहे मी. उद्याचा सूर्यप्रकाश एक नवीन चैतन्य घेऊन येणार आहे. एक नवीन विश्व. त्या अगोदर ही डायरी मी चाळून पहातोय संपूर्ण वर्षातील कडूगोड आठवणींची ही अखेरची गोड स्मृती.

जानेवारी १९७६

मोहनला मुलगा झालाय. वर्षाची सुरुवात कशी आनंदात झालीय. टपोरे डोळ्यांचा 'प्रशांत' आईच्या स्तनांना इवल्या इवल्या तोंडाने कुस्करतोय. अनामिक आनंदाने वहिनी सुखावलीय. माझ्या शेजारी झोपलेला 'नितिन' स्वप्नात गोड हसतोय. कालच म्हणाला होता कविता स्पर्धेत बक्षीस मिळालय. कवितेत 'नीलिमा' खूपदा येते, स्वप्नातसुद्धा तीच असावी. पहाटेचा गोड वारा सुखावतोय. झोपडपट्टी उठविण्याची मोहीम जोरात चाललीय. बॅकबे योजना अमलात येतेय. उत्तुंग इमारती समुद्राच्या सौंदर्याला लाजवू पहातात. कॉलेज समोरील रेल्वे लाइनच्या बाजूच्या उद्ध्वस्त झोपडपट्टीचे चित्र प्रत्येक कॉलेज कवी रंगवतोय. फाटक्या अंगाची नागडी, झिप्री पोरे आपल्या जमिनदोस्त घरट्यातील माती उकरुन काही तरी शोधताहेत. थोड्याच दिवसात कॉलेजच्या काच पेटीत प्रेमकाव्याचे तुषार उडू

लागलेत. काळ कुणासाठी थांबतोय ? मोहनची नोकरी सुटलीय. कंपनी 'लॉक आऊट'. छोटा 'प्रशांत' गोड हसू लागलाय. वहिनी अवकाश न्याहाळत असतात.

फेब्रुवारी १९७६

बी. ए. चे शेवटचे वर्ष. अभ्यास जोरात चाललाय. मोहन वहीनी गावी आहेत. नितिन सुस्त झोपलाय. आतमध्ये बाबा खोकताहेत. गावी सुनंदा गॅदरिंगला शाळेत भ्याली. खूप आजारी आहे. आईचे तिच्याविषयी पत्र नाही. बाबा जास्त बोलायचे बंद झालेत. सुनंदाचेसुद्धा पत्र नाही. खरं म्हणजे यंदा मॅट्रिकचे वर्ष. अभ्यास जोरात करत असेल. खरं म्हणजे मी फक्त विचार करतोय. कशाबद्दल ? 'सविता' अंगभर पदर घेऊन झोपली असेल. तिचे हिरव्या साडीमधले प्रतिबिंब उगाच गोड पहाटे मनात उठतं. एक दिवस ओळख करून घेतली पाहिजे.

मार्च १९७६

दोन वर्षानंतर एम्लॉयमेंट मधून कॉल आलाय. इकॉनॉमिक्सच्या फिगर डोळ्यात उतरताहेत. इंटरव्ह्यू, रिटन टेस्ट, निकाल शेवटी वेटिंग लिस्टवर अडकलोय. एक प्रकरण संपलं. मी थोडा नाराज झालोय. नितिन हळवा बनलाय. विरही गाणी म्हणतो. केस, दाढी वाढलीय. सुनंदाचे लग्न आटोपून बाबा कालच गावावरून आलेत. सुनंदाचे आजारपण, अचानक लग्न, कसलेच संदर्भ लागत नाहीत. बाबांचा अबोल चेहरा सुकून गेलाय. सुनंदाच्या लग्नाला सख्या भावाला जाता येऊ नये. नोकरी महत्त्वाची, परीक्षा महत्त्वाची. सुनंदाने साधे–कार्ड सुद्धा पाठवू नये. सगळे विचित्रच. मी शोषतोय सगळं.

एप्रिल १९७६

परीक्षेला न बसलेलं चांगलं. अभ्यास कुठे झालाय. वेटिंग लिस्टवर नाव असलेल्या कंपनीत संप सुरू झालाय. एक हुरहुर मिटलीय. माझ्या नोकरीसंबंधी बाबांनी शब्द टाकायला सुरुवात केलीय. मोहन गावीच आहे. नितिन अबोल झाला. मी एका प्रायवेट प्रेसमध्ये चिकटवला गेलोय. काम दिवसभर फिरण्याचे, ऑर्डर्स मागविण्याचे, पगार एकशेपन्नास रुपये फक्त. इकॉनॉमिक्सच्या फिगर्स पुसत गेल्यात. पुस्तके पंख मि[illegible] कपाटात पडलीयत. नितिनच्या मैत्रिणीने त्याला '[illegible] दिलाय म्हणे. मला उत्सूकता आहे फक्त भरभर येणा[illegible] दिवसांची.

मे १९७६

तशा विशेष उलाढाली काहीच नाहीत. सुनंदा[illegible] एकदाचे पत्र आले. लग्नापूर्वी प्रेम केलं म्हणून क्षमा मागतेय. कुठल्या समाजाने सभ्यपणाचे बुरखे पांघर[illegible] या प्रकरणाला दोषी ठरवलय. अखेर प्रतिष्ठा म्हण[illegible] काय ? चार चौघांनी सभ्य म्हणावे हीच ना ? फ[illegible] बाबा, आई, मोहन यांच्यासाठी. मी काय करतोय. क्षम[illegible] कसली त्यात ? माझी फक्त मानसिक मदत. 'घरच्या माणसांकडून होणारा त्रास मी कसा वाचवू सुनंदा! तू सहन कर, तू मुळीच दोषी नाहीस.' बी. ए. खूप [illegible] राहिलीय. नितिनला जबरदस्तीने परीक्षेला बसव[illegible] अखेर. हा उद्रेक कुठे ठेवायचा. तरी पेपर्स हार्ड [illegible] म्हणतोय. मी पहातोय. अभ्यासाच्या ओझ्याने थकले[illegible] मित्र भेटतात व घाई घाईने निघून जातात. ते[illegible] कुठल्यातरी खोल दरीत अपुरा काळोख पसरत जातो.

जून १९७६

अर्धे मृगनक्षत्र उलटून गेलंय. पावसाचा पत्ता नाह[illegible] नितिन परीक्षेत नापास झालाय. सरकारी सवल[illegible] खाली शिकाऊ म्हणून फॅक्टरीत काम करतोय[illegible] मोहनचे तुटक अक्षरात पत्र आलय. पैशां[illegible] 'जरुरी' आहे ! बाबा हल्ली नशेत असल्यासार[illegible] वागतात. कधी कधी वास सुद्धा दरवळू लागतो. खोली[illegible] पहाटे उठून स्वयंपाक करावा लागतो. 'बी. ए.' ज[illegible] सन्यस्त हो. मला दिवस ओळखायचे आहेत.

जुलै १९७६

प्रेसचा मालक (शेठ) खूप त्रास देतोय. दोन महि[illegible] पगाराचे नाव नाही. गोदरेज कामगारावर पुन्हा एक[illegible] गोळीबार झालाय. 'क्रॉम्प्टनला' संप चाललाय. वे[illegible] लिस्ट अजून थांबलीय काळासाठी. हल्ली प्रेसला का[illegible] मिळत नाही. मालक नुसता चडफडत टेंडर फा[illegible] असतो. हा देश कष्टकऱ्यांचा आहे. कष्ट केले पाहिजे[illegible] मी सगळं सहन करतोय. भांडवलशाहीवर तुटून पडणा[illegible]

पुस्तकात पडून आहे. प्रशांतला खूप बघावेसे मोहनचे पत्र नाही.

ऑगस्ट १९७६

त्याची नोकरी अखेर कंटाळून सोडावीच लागली. मालकाने प्रेसच बंद केलीय. परत पुस्तके पंख फडकवीताहेत, खुणावताहेत. पस्तीस रुपये दरमहाप्रमाणे वर्तमानपत्रांची लाइन टाकतो. अभ्यास केलाच पाहिजे ऑक्टोबर झिंदाबाद. आईने चार-पाच महिने पत्र पाठविले नाही. 'प्रभा' अचानक बोलायची बंद झालीय. यी निमुटपणे फिगर जुळवतोय 'इकॉनॉमिक्स व ट्रेड.'

सप्टेंबर १९७६

मोहन वहिनी मुंबईला आलीत, वहिनी खूपच थकलीय. प्रशांत हडकुळा झालाय. किलकिले डोळे करून उदास बघतो. रेल्वे स्टेशनवर टांगलेली भली मोठी कॅडबरीची जाहिरात नको तेव्हा आठवू लागते. त्यातले ते गुबगुबीत मूल आणि पदराचे भान नसलेली दिखाऊ तन्मय असलेली गरगरीत बाई. सगळं सवयिचं. फक्त चित्र बदललेली वाटतात. प्रशांत-वहिनी-जाहिरात.

ऑक्टोबर १९७६

परीक्षा चाललीय. 'डमी' म्हणून पकडलेला विद्यार्थी आज काय करत असेल. कुठल्या वर्तमानपत्रात त्याला स्थान नाही. शर्टच्या बाह्यावर, रूमालावरून 'कॉप्या' हळूच पेपरवर उतरताहेत. मी बघतोय. तटस्थपणे. धन्य! हे ज्ञान पिपासू, तुझ्या बुद्धीवर तूच विजय मिळवू शकलास तर.'

नोव्हेंबर १९७६

बाबा चिक्कार पिऊन येतात. सुनंदाला दिवस गेलेत. परीक्षा संपलीय. आता परत नोकरीसाठी वणवण. मोहन कुठल्यातरी कंपनीत कामाला जाऊ लागलाय. देश झपाट्याने सुधारतोय. वीस कलमी कार्यक्रम कलमा-कलमांनी वाढतोय. लोक नव्या हुरूपाने वावरताना दिसताहेत. आपण तटस्थ आहोत. अस्वस्थ आहोत.

डिसेंबर १९७६

सगळं स्थिर आहे. देशात क्रांती होतेय. 'प्रकाश कालेंकरची कविता आठवतेय' माझा देश कामाला लागलाय. चित्रवाणीवर त्याची मुलाखत. माझा एक जवळचा दोस्त मला जागवतोय काय? वा! कॅडबरीत अखेर नंबर लागलाय. जानेवारीत परमनंट. संध्याकाळी नव्या दिवसाच्या उत्सुकतेने घरी परतताना पहातो. फुटपाथ लुटून नेणारे आणि भकास डोळ्यांनी हात पसरणारे तेव्हा मात्र आत खूप खोल गळून जातो. स्वतःच उदास होतोय.

स्वच्छ सूर्यप्रकाश आता थोड्याच वेळात येईल. संधिप्रकाशातून निघून जाणे मला खूप आवडते. आता ही डायरी अलगद मिटवून ठेवलीय.

—**राजा नाईक**, मुंबई.

● जेथे सर्व लोक सारख्या सपाटीवर असतील तेथे त्यांना सारख्या रीतीने वागविण्यास हरकत नाही. नव्हे तेच न्याय्य होईल. पण जेथे मुळातच लोक **असमान** आहेत तेथे त्यांना समानतेने वागविणे अन्याय्य होणार आहे. यास्तव प्रजेतील सर्व जनांना सारख्या सपाटीवर आणणे ही जर सरकारच्या धोरणाची दिशा असेल तर जे वर्ग सपाटीच्या खाली असतील त्यांना विशेष सवलत देऊन वर आणणे ह्यातच न्याय आहे.

● उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस हीनबल होऊन अल्पायुषी होतो. तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम बनतो. व्यक्ती-स्वातंत्र्याची आवश्यकता जर मान्य असेल तर दरेक व्यक्तीच्या ठायी आपले स्वातंत्र्य रक्षण करण्याची शक्ती उत्पन्न होणे अत्यंत जरूर आहे व ती शिक्षणाशिवाय उत्पन्न होऊ शकत नाही. या कारणास्तव दरेक सुधारलेल्या राष्ट्रात प्रजेला सुशिक्षित करण्याची जबाबदारी सरकारला आपल्या अंगावर घेणे प्राप्त झाले आहे.

— **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर**

पृ. १२१ बहिष्कृत भारतातील अग्रलेख